

Turkiston xalq universiteti va undagi kutubxona fondi.

Pirmedova Xaytgul Muxammedovna

Annotatsiya. Ushbu maqolada Turkiston xalq universiteti va uning Kutubxona fondining Turkiston mintaqasida ta'limni rivojlantirish va madaniy merosni saqlash nuqtai nazaridan ahamiyati ko'rib chiqilgan. Unda universitetning tarixiy tarixi, kutubxonaning akademik tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlashdagi roli va uning mahalliy jamoatchilikka qo'shgan hissasi ta'kidlangan. Topilmalar shuni ko'rsatadiki, universitet va uning kutubxonasi ta'lim va intellektual o'sish madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Turkiston Xalq universiteti, universitet kutubxonasi fondi, ta'limni rivojlantirish, madaniy meros, ilmiy tadqiqotlar, jamoatchilikni jalb qilish.

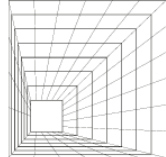
XX asr boshlarida tashkil etilgan Turkiston Xalq universiteti Markaziy Osiyoning ta'lim manzarasida hal qiluvchi rol o'ynadi. Turkiston tarixiy shahrida joylashgan, universitet bilim va madaniy asrab-avaylash rivojlanib uchun mintaqa majburiyat bir tasdig'idir. Universitet kutubxonasi fondi talabalar, tadqiqotchilar va keng jamoatchilikni qo'llab-quvvatlovchi muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqola universitet va uning kutubxonasining ta'lim va madaniy merosga ta'sirini o'rganishga qaratilgan.

Markaziy Osiyoda rus oliy ta'limiga asos bo'lgan ilk o'quv maskani. Turkiston XKSning 1918 yil 16 martdagi qarori bilan shu yil 21 aprelda Toshkentning Yangi shahar qismidagi Ozodlik uyi (hozirgi O'zbekiston Respublikasi bolalar kutubxonasi)da ochilgan.

Universitetning tashkil topishida «Oliy ta'lim tarafdorlari jamiyati» (1918 yil fevral)ga uyushgan A.V.Popov (1918 yil aprel – dekabrda universitet rektori), G.N.Cherdansev (1918 yil dekabr – 1920 yil dekabrda universitet rektori), professorlar V.I.Romanovskiy, A.A.Semyonov, R.R.Shreder va boshqalarning xizmati katta bo'ldi. Turkiston xalq universiteti quyidagi tashkiliy tuzilishga ega bo'lgan: 1-yuqori bosqich – oliy kurs [ijtimoiy-iqtisod, fizika-matematika, adabiyot-falsafa (keyinroq tarix-filologiya), texnika fakultetlari]; 2-o'rta bosqich – amaliy kurslar (elektromontyorlar, avtomobil ishi, temir yo'lichilar, chizmachilik, o'rmon texniklari, yer-suv qo'mitasi, bolalar bog'chasi yo'riqchilari, chet tillari, bichish-tikish, poyabzal ishi, suzishni o'rganish); 3-quyi bosqich – ta'lim-tarbiya berish kurslari (11 boshlang'ich maktab, 8 bolalar bog'chasi). Shuningdek, tarkibida *Munavvarqori* Abdurashidxonov tashabbusi bilan 1918 yil 12 mayda tashkil etilgan Musulmon xalq dorilfununi hamda Turkiston xalq kutubxonasi (hozirgi *O'zbekiston milliy kutubxonasi*), Turkiston xalq muzeyi (hozirgi *O'zbekiston san'at muzeyi*), Turkiston xalq konservatoriyasi, Sharq instituti kabi mustaqil tashkilotlar bo'lgan. Samarqand, Farg'ona, Andijon, Ashxobod va boshqa shaharlarda universitet shu'ba (filial)lari ochilgan. 1918 yil kuzda Musulmon xalq dorulfununi 2-darajali tashkilot sifatida tugatilgan. 1918/19 o'quv yili universitetning 5 fakultetida 60 professor-o'qituvchi ishlagan, 500 ga yaqin talaba ta'lim olgan. Bularning hammasi ruslar yoki rus tilida so'zlashuvchi boshqa millat vakillari edi. Mahalliy musulmon millat vakillari rus tilini bilmaganligi sababli bu universitetdan bahramand bo'la olmadilar. Sovet hukumati ularning manfaati va xohish-istagini e'tiborga olmadi.

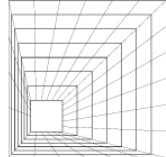
Turkiston xalq universitetini to'la ma'nodagi oliy o'quv yurti deb bo'lmasdi. 1919 yil dekabrda u haqiqiy davlat universiteti maqomini oldi va Turkiston davlat universiteti deb nomlandi. Turkiston xalq universitetida 1918 yil 20 apreldan rus tilida «Xalq universiteti» («Народный университет») gazetasi va maxsus ilmiy ommaviy to'plam nashr etildi.

1918-yil 9-mart kuni Turkiston o'lkasining XKK milliy universitetini xalq ta'limi komissarligiga bo'ysunish bilan tashkil etishga qaror qildi. Universitetga harbiy maktab binosi va Grand Dyuk N. K. Romanov saroyi berildi. Tashkiliy xarajatlar uchun 2 million rubl ajratildi. Ushbu qaror 1918-yil 16 martdagi Turkiston Davlat qo'mitasi buyrug'i bilan e'lon

qilindi. 1918-yil 11-mart kuni Turkiston universiteti kengashi tuzildi, 1918-yil 5-aprel kuni kengash majlisida uning rahbarlari saylandi. Universitet direktori ilgari Petrograd gimnaziyalaridan birining o'qituvchisi va oliy xotin-qizlar kurslarining xususiy dotsenti sifatida ishlagan taniqli xalq ta'limi xodimi A. V. Popov edi. Direktor o'rinbosari eng yirik agronom-Rixard Rixardovich Shreder etib saylandi.

Ta'kidlash joizki, Turkiston xalq universiteti tashkil topganining dastlabki davrida oliy ta'lim muassasasi emas edi. U turli xil ta'lim va ma'rifiy muassasalarni birlashtirgan o'ziga xos o'quv kombinati edi. U universitet tipidagi fakultetlarni o'z ichiga olgan: tabiiy-matematik, qishloq xo'jaligi, texnik, ijtimoiy-iqtisodiy va adabiy-falsafiy (1918-yil kuzidan boshlab tarixiy-filologik, pedagogika, jumladan, pedologiya, psixologiya) va turli kurslar: elektromontyorlar, o'rmon texniklari, yer-suv qo'mitalari o'qituvchilari, avtomobil ishlari, temir yo'l, chizmalar, kooperativ, pedagogik, xorijiy tillar, maktabgacha ta'lim, kesish va tikish, poyabzal ishlar va boshqalar. Universitetdagi kurslarni tinglashga barcha xohlovchilar, ularning ta'lim darajasidan qat'i nazar, ruxsat berildi. Ya'ni, ayrim hollarda, tabiatan universitet kurslari o'rta kasb-hunar ta'lim muassasalariga yaqinlashdi. 1961-1969-yillarda O'zMU Markaziy Osiyo muassasalari o'rtasida zamonaviy ta'lim tizimida birinchi o'rinni egalladi va Sovet Ittifoqining eng nufuzli oliy o'quv yurtlaridan biriga aylandi. Ko'plab Markaziy Osiyo milliy universitetlari O'zMU bazasida tashkil etilgan, jumladan, Abay nomidagi Qozog'iston Milliy pedagogika universiteti (1925), Tojikiston oliy pedagogika instituti (1932) va Tojikiston qishloq xo'jaligi instituti (1931). Turkiston untida tibbiyot, fizika-matematika, ijtimoiy-iqtisodiy (ijtimoiy fanlar), tarixfilol., texnika, qishloq xo'jaligi, harbiy ftlar bo'lib, ularda 2969 talaba o'qigan. Ishchi va dehqonlarni, ayniqsa, mahalliy millat vakillarini untga kirishga tayyorlash maqsadida uning huzuridagi ishchilar fakulteti muhim rol o'ynadi. universitet yildanyilga kengayib bordi. 1924-yil ijtimoiy fanlar fakulteti asosida mahalliy xo'jalik va huquq fakulteti tuzildi. Ba'zi ftlar birlashtirildi, ayrim ftlarda bir qancha bo'lim va kafedralar ochildi. universitet mamlakatda O'rta Osiyo va Qozog'iston uchun kadrlar tayyorlashning asosiy markaziga aylandi. O'zbek ziyolilarining tarkib topishida muhim rol o'ynadi. 20-yillarning 2-yarmidan untda ilmiy tekshirish ishlariga alohida ahamiyat berildi. 1929-yil aspirantura ochildi. universitet olimlari tomonidan xalq xo'jaligi uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan kashfiyotlar qilindi. Xususan, 1928-yil universitet olimi P.B. Grabovskiy. I.F. Belyanskiy bilan birgalikda elektron nur yordamida harakatdagi tasvirni bir joydan boshqa joyga uzatadigan va qabul qiladigan „radiotelefot“ apparatini yaratdilar. 1928-yildan universitet ftlari asosida mustaqil tarmoq institutlar, jumladan, O'rta Osiyo paxtachilik instituti, O'rta Osiyo paxtachilik va irrigatsiya politexnika instituti (hozirgi Toshkent irrigatsiya va melioratsiya instituti), O'rta Osiyo tibbiyot instituti, Tojikiston qishloq xo'jaligi instituti, Tojikiston agronomiyaped. instituti, Turkmaniston zooveterinariya instituti, O'rta Osiyo irrigatsiya muhandislari va texniklari instituti, O'rta Osiyo geol.qidiruv instituti, O'rta Osiyo industrial instituti (hozirgi Toshkent texnika universiteti), O'rta Osiyo ipakchilik instituti, O'rta Osiyo moliyaiqtisod instituti (hozirgi Toshkent iqtisodiyot universiteti) va boshqalar institut hamda ilmiy tekshirish muassasalari tarkib topdi. 1931-yil untida biol., texnika, fizikamat., ishchi ftlari ishladi. 1935-yil tarix, tuproqshunoslikgeol.geogr. ftlari tashkil topdi. 1938-yil sirtqi bo'lim ochildi. Ikkinchi jahon urushi (1939—45)dan oldingi davrda universitet o'qituvchilar tarkibi uni tugatgan milliy kadrlar (T.N.QoriNiyoziy, T.Z.Zohidov, T.A.Sorimsoqov, O.S.Sodiqov va boshqalar) hisobiga kengaydi. 1941-yil noyabrda O'zbekiston Davlat Universiteti (hozirgi Samarqand universiteti) SAGUga qo'shildi (1945-yil yana ajralib chiqdi). Filol. (1942), sharq (1944), geogr. (1945), geol.tuproqshunoslik (1945) ftlari tashkil etildi. 1943-yil aprelda aspirantura kengaytirilib, doktorantura ochildi. universitet olimlari 1943-yil O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasshtnt tashkil topishi va rivojlanishida asosiy rol o'ynadilar.

Natijalar Turkiston Xalq universiteti va uning Kutubxona fondining ta'lim o'sishini ta'minlash va madaniy o'ziga xoslikni saqlashdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Kutubxonaning targ'ibot dasturlari universitet va mahalliy hamjamiyat o'rtasidagi tafovutni muvaffaqiyatli bartaraf etdi va akademik sharoitlardan tashqari o'rganish madaniyatini targ'ib qildi. Bundan tashqari, universitetning tarixiy ahamiyati mintaqadagi ta'lim muassasalariga doimiy qo'llab-quvvatlash va sarmoya kiritish zarurligini ta'kidlaydi.

Xulosalar

Xulosa qilib aytganda, Turkiston Xalq universiteti va uning Kutubxona fondi Markaziy Osiyo ta'lim va madaniy landshaftining muhim tarkibiy qismidir. Ularning bilimlarni targ'ib qilish, akademik tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash va jamiyat bilan aloqada bo'lish majburiyati jonli intellektual muhitni rivojlantirish uchun juda muhimdir.

Kengaytirilgan raqamli resurslar: universitet talabalar va tadqiqotchilar uchun masofadan kirishni osonlashtirish uchun raqamli kutubxona resurslarini kengaytirishga sarmoya kiritishi kerak.

Jamiyatni targ'ib qilish dasturlari: jamiyatni jalb qilish tashabbuslarini davom ettirish universitet va mahalliy aholi o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlaydi.

Tadqiqot va hamkorlik: fakultet va jamoat tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlikdagi ilmiy loyihalarni rag'batlantirish universitetning mintaqaviy rivojlanishga ta'sirini yanada oshirishi mumkin.

Adabiyotlar.

1. Sodiqov H., Shamsuddinov R., Ravshanov P. va boshqa. O'zbekistonning yangi tarixi. - Toshkent: "Sharq", 2000. 464b.
2. Jo'rayev M., Nurillin R., Kamolov S. va boshqalar. K2. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida.-Toshkent: "Sharq", 2000. 688 b.
3. Oxunjonov E.Vatan kutubxonachiligi tarixi. - Toshkent, 2008 y.. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. 308 b.
4. Qarang: Yuldasheva M. Milliy madaniyat yo'lining mashaqqatlari. - Toshkent: 2007 O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.133b.
5. Jo'rayev M., Nurillin R., Kamolov S. va boshqalar. K2. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. - Toshkent: "Sharq", 2000. 688 b.
6. Qarang: Народное образование в УзССР за 15 лет (1924-1934 гг). Т., 1939. 128 b.
7. Nurmuhamedova M. O'zbekistonda madaniy-ma'ifiy ishlar. "O'qituvchi" nashriyoti. - Toshkent: 1993